

LA FABRICACIÓ DE LA FÀBRICA: TREBALL I POLÍTICA A LA CATALUNYA COTONERA (1784-1884)*

ALBERT GARCIA BALANÀ

Universitat Pompeu Fabra

DUES CULTURES DEL TREBALL PER A UNA MATEIXA INDÚSTRIA (1835-1856)

La màquina de filar cotó coneguda amb l'anglicisme *mule-jenny* capitalitzà el desplegament de la filatura mecanitzada o de vapor a la Catalunya de les dècades d'entre 1835 i 1855. Si a la Catalunya de l'any 1841 només el 22 % de les màquines que filaven cotó eren del tipus *mule*, quinze anys després, el 1856-1857, aquestes —les *mule-jennies* i les seves hereves i més productives *self-acting mules*— ja sumaven el 92 % de totes les màquines filadores de cotó plantades al Principat. El que havia fet de la *mule-jenny* imaginada per Samuel Crompton una màquina de filar «mecànica» havia estat la possibilitat, primer a la Gran Bretanya i després a Catalunya, d'associar-la amb fonts energètiques més constants i abundants que les estrictament humanes o animals, fonts com ara la força del vapor o la de l'aigua. Aquesta associació havia permès mecanitzar o automatitzar l'operació de convertir la metxa de cotó en fil, però encara no la posterior i també decisiva operació de bobinar o debanar aquest fil als fusos de la màquina (això ho permetria la més sofisticada *self-acting mule*, la selfactina difosa a Catalunya a partir de la dècada de 1850).

La mecanització parcial del procés d'elaborar fil que suposà la *mule-jenny* de vapor no retallà sensiblement el volum de destreses i habilitats exigibles al factor treball; senzillament, reemplaçà algunes feines pròpies de la filatura manual o pre-vapor per altres específiques de les noves màquines. Algunes d'aquestes feines específiques, com ara el nuar els fils que es trencaven mentre la *mule* mecànica filava o l'empènyer a força de braços el seu carro metàl·lic de fusos per bobinar-hi el fil, tenien poc a veure amb les destreses i els esforços més comuns a la filatura pre-vapor. D'altres, com ara la formació manual correcta de la fusada de fil o la capacitat obrera per reconèixer la finor i la resistència d'aquest (el número del fil), hi tenien, però, força a veure. Dit d'una altra manera: la feina de governar una *mule-jenny* moguda per la força del vapor exigia distintes destreses que calia aprendre a peu de

* Aquest text és una síntesi de l'argument principal de la meua tesi doctoral *La fabricació de la fàbrica: Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1884)*, dipositada el 2001 i defensada públicament el 2002 a l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives de la Universitat Pompeu Fabra. Altres arguments que presento en la tesi doctoral, paral·lels al principal, els he exclòs d'aquesta síntesi per raons d'espai.

màquina, executant-les repetidament; destreses que si bé no eren una continuació estricta de la feina filadora prèvia a la irrupció del vapor, sí que podien valer-se de l'experiència acumulada en aquesta.

La descripció anterior resumeix els requisits essencials d'inversió de treball que demandava la *mule-jenny* mecànica ben estesa a la indústria cotonera catalana dels anys cinquanta. Una màquina filadora que era, tecnològicament parlant, si fa no fa la mateixa arreu de Catalunya, amb les úniques diferències del nombre variable de fusos (entre cent vint i tres-cents) i de l'ús de força hidràulica per fer-la córrer en lloc de la més freqüent força del vapor. Des d'una perspectiva tecnològica, doncs, els més de dos-cents vint-i-cinc mil fusos de màquines *mule-jennies* que se censaren a la ciutat de Barcelona l'any 1850 (el 93 % de tots els fusos de filar cotó que s'hi censaren) exigien si fa no fa el mateix, del factor treball, que els més de quaranta mil fusos també de *mule* censats a la regió cotonera de Reus-Valls-Montblanc, o que els gairebé vint mil fusos de *mule-jenny* que aleshores corrien —amb la força del riu Llobregat— a la vila de Sallent (aleshores la més cotonera, en termes relatius, de totes les viles i ciutats catalanes d'almenys tres mil habitants).

Ara bé, la mateixa màquina no desembocava, inexorablement, en un mateix perfil de treballador filador, un perfil que —com el tecnològic— també fóra compartit per la majoria de filatures de Barcelona, de la Catalunya meridional o de la vila de Sallent. D'entrada, mentre que la immensa majoria dels treballadors que governaven *mule-jennies* a la Barcelona de l'any 1856 eren homes i nois (mil vuit-cents d'un total de dos mil dos-cents, segons Ildelfons Cerdà), com també ho eren els de la filatura de Sallent (1854), la pràctica totalitat del treball a les *mules* de Reus i comarca la duïen a terme, durant els anys cinquanta, dones i noies. La diferència en l'estructura de gènere no resultava, alhora, ni laboralment innocent ni socialment irrellevant. Mentre que les dones que filaven a les fàbriques de Reus i l'Alt Camp restaven, com les seves predecessores de la filatura *pre-mule*, a la banda més baixa de la jerarquia salarial del tèxtil local, els homes filadors a les *mule-jennies* de Barcelona i Sallent s'enfilaven al capdamunt d'aquesta mateixa jerarquia, i van esdevenir els assalariats amb ingressos mitjans més elevats d'entre les més de vint-i-una mil persones assalariades del tèxtil barceloní el 1856 (exclosos només els majordoms i contramestres).

Podem afirmar, doncs, que els filadors fabrils que treballaven a peu de *mule-jenny* esdevingueren, durant els anys 1835-1855, una incipient aristocràcia obrera en cotoneries com ara la de la ciutat de Barcelona o la de la vila de Sallent, si més no per la centralitat salarial de les seves retribucions. Just el contrari del que succeï amb el treball filador, també amb *mule-jennies*, de la ciutat de Reus i la seva comarca extensa, aclaparadorament femení i salarialment marginal. Ara bé, la centralitat salarial —en el si de les respectives indústries tèxtils— del mig miler llarg de filadors de *mule* barcelonins (1856) o del centenar de filadors sallentins (1854) procedia d'una centralitat prèvia i d'una altra mena: centralitat del filador a l'hora

d'organitzar el procés de treball a peu de fàbrica i de màquina. Una mena de centralitat laboral del tot desconeguda, val a dir, entre les filadores de *mule* de la Catalunya meridional.

El filador de la primera cotoneria de vapor barcelonina o sallentina era un treballador fabril que governava, alhora, la màquina de filar (la *mule-jenny*) i la feina d'altres treballadors. El filador assumia personalment algunes tasques manuals decisives per a la qualitat i presentació final del fil, tasques en què combinava la força física i les destreses apreses. Però també assumia el reclutament, la supervisió directa i la retribució salarial dels altres treballadors, entre dos i tres, que treballaven a peu de cada màquina. A una *mule-jenny* li corresponia, doncs, un equip filador, i l'integraven el filador adult, un o dos nuadors adults o adolescents i un metxer adolescent o menor. Les feines dels nuadors i dels metxers eren menys complexes i més monòtones que les tasques que es reservava el filador, però no menys exigents i decisives respecte de la producció i la productivitat final de la màquina. Els nuadors es concentraven a nuar o lligar els caps dels fils que es trencaven mentre la *mule* filava i mentre el filador debanava el fil. Els metxers, a alimentar de metxa de cotó la màquina, manualment, una operació que podia influir en el ritme i el volum de fabricació gairebé tant com el nuar. El filador era qui s'encarregava de reclutar els seus nuadors i metxers, d'instruir-los i dirigir-los a peu de màquina, de supervisar-ne la feina, ja que no en va ell mateix era un dels beneficiaris potencials del treball d'aquests ajudants: el fabricant o empresari retribuïa a peu fet el fil elaborat amb cada màquina, és a dir, elaborat per cada equip filador, pagament que abonava setmanalment al filador, que el repartia entre els membres de l'equip de manera més o menys discrecional. Per bé que els nuadors i metxers podien ser parents adolescents del filador, encaminats a seguir la carrera laboral del pare o germà gran, això no esdevingué una constant, sobretot d'ençà que la demanda barcelonina de filadors de *mule-jenny* es moderà (1847-1849) i la mitjana d'edat dels nuadors tendí a augmentar cap a la plena adultesa. En conseqüència, el filador de *mule* era, a Barcelona o a Sallent, un treballador que també, i sobretot, organitzava el treball d'altres. Un treball més o menys aliè sobre el qual exercia un control directe i exclusiu, també en termes retributius. El filador era, doncs, un subcontractista intern a la fàbrica.

La difusió de la *mule-jenny* de vapor dotà de més atribucions organitzatives el filador de cotó, això en aquells llocs —com ara Barcelona o Sallent— on s'implantà el sistema laboral de la subcontractació interna. Un sistema que tenia les seves arrels a la filatura prefabril i prevapor del primer terç del segle XIX, en la lògica mercantil de les xarxes cotoneres que havien teixit els primers comerciants-inversors-compradors de fil i les seves nòmines externes —però molt dependents— de fabricants-treballadors-proveïdors. En qualsevol cas, és indiscutible que el sistema de la subcontractació interna proporcionava al filador fabril factors de força i influència laboral que anaven més enllà de les destreses específiques que calien per conduir una *mule-jenny* vaporitzada. Li proporcionava tot el control sobre un equip de treball relativa-

ment nombrós (tres o quatre actius). Com més nombrós fos el grup, més ampli era el marge de maniobra del filador a l'hora de gestionar-ne l'ingrés total o brut. Li facilitava la capacitat per fer créixer (o disminuir) la productivitat —tan decisiva en un sistema de retribució a preu fet— forçant el treball d'altri, és a dir, preservant el seu propi esforç. I tant o més important: la subcontractació interna adjudicava al filador la clau de la porta d'accés al nou ofici, ja que el modest però imprescindible aprenentatge per governar una *mule-jenny* es feia mentre s'exercia de metxer o nuador, unes condicions i experiències laborals subjectes només a les decisions del filador.

La força obrera, dins la fàbrica i més enllà, que podia desprendre's d'aquesta posició del filador en l'organització del procés de treball ja s'havia demostrat en altres filatures europees que havien conegut —i encara coneixien— la mateixa tecnologia i la subcontractació interna a peu de *mule*. Estudis com ara els de William Lazonick, Isaac Cohen o Michael Huberman ens expliquen com s'ho feren els filadors subcontractistes del comtat anglès de Lancashire per preservar la seva autoritat fabril sobre els treballadors auxiliars fins i tot quan la *mule-jenny* fou millorada per la *self-acting mule* (a la Gran Bretanya, durant les dècades de 1840 i 1850) que exigia menys treball —sobretot per al filador mateix. I com aquests mateixos filadors erigiren mecanismes de protecció sindical a partir de la subcontractació interna, tancant el mercat de treball sectorial des del seu control del reclutament de nuadors i metxers —i excloent-ne les dones—, i forçant la institucionalització de tarifes preufetaires que asseguraven una determinada correlació entre esforç i ingrés salarial del filador. Un ingrés salarial (el dels filadors o *minders* de les *self-acting mules* angleses) que, tot i la reducció de destreses obreres que comportaren aquestes *mules*, no igualaria cap altre col·lectiu de treballadors i treballadores cotoners ni tèxtils a la Gran Bretanya de l'últim terç del segle XIX.

La filatura de *mule-jennies* laboralment masculinitzada i regida pel sistema de la subcontractació interna també fou sinònim, a la Catalunya cotonera de mitjan segle XIX, d'activisme sindical i, fins i tot, de projecció política d'alguns filadors. A la ciutat de Barcelona, per exemple, existí una Societat de Filadors de Cotó almenys des de l'any 1840 (des dels primers anys de la filatura de vapor, doncs); una associació que demostrà una notable força sindical fins i tot en conjuntures políticament gens propícies (1847-1849, 1852, 1856...). Un dels seus líders, Joan Miralles, va tenir un paper molt actiu en les tímides temptatives del més interclassista Partit Progressista per apropar-se al potencial electorat obrer, i fou escollit un dels dos primers regidors obrers que s'assegueren a l'Ajuntament de Barcelona (novembre de 1854). També a la vila cotonera de Sallent, els homes que governaven els equips de treball a peu de *mule-jenny* disposaven d'un sindicat d'ofici ben implantat i molt visible ja el 1854-1855, quan la *self-acting mule* —o selfactina— començava a treure el cap a Catalunya; però també abans, durant la segona meitat dels anys quaranta, malgrat que la crisi política i social de 1847-1849 havia restringit la llibertat i la capacitat d'associació col·lectiva a la Catalunya plebea.

Mentrestant, la filatura cotonera de Reus i la seva regió, equipada amb prop de setanta mil fusos de *mule* el 1857, ignorava el sindicalisme del treball filador. I l'ignorava alhora que desconeixia majoritàriament el sistema de treball basat en la subcontractació interna d'equips filadors masculins. No es tractava, només, que la feina a peu de *mule* la realitzessin essencialment dones i noies, i que aquestes ingressessin setmanades molt inferiors a les dels filadors —i les poques filadores— de Barcelona o de Sallent. Es tractava, també, que la trentena llarga de noies ocupades a les màquines de filar de La Manufacturera de Algodón de Reus (1857) hi exercien sobretot de nuadores, mentre cinc homes, a manera de contramestres, els supervisaven la feina— sense que el seu salari en depengués— alhora que executaven algunes de les operacions manuals discontinües que les *mules* exigien. Aquest model d'organització laboral, el de la supervisió directa —per part de l'empresa— de tot el treball filador, es reforçaria, a Reus, amb la substitució de la *mule-jenny* per la *self-acting mule*, això és, amb l'augment del pes relatiu de les tasques nuadores entre totes les tasques filadores. A principi dels anys setanta, les «hiladoras» de la molt potent La Fabril Algodonera, també de Reus, guanyaven «un jornal de 1,75 pessetes», és a dir, rebien un salari diari invariable i independent del volum de fabricació de la selfactina. Ni treballaven a preu fet ni tenien al seu càrrec i responsabilitat altres treballadores. De fet, el seu ingrés setmanal era força més a prop de la retribució habitual dels ajudants nuadors dels equips preufetaires dels anys cinquanta —a Barcelona, a Sallent...— que no pas de l'ingrés net que els responsables d'aquests havien acostumat a retenir per a si mateixos.

Uns equips preufetaires i masculins, i una jerarquia salarial dels filadors que els encapçalaven, que precisament aleshores, pels volts de l'any 1870, la selfactina no podia escombrar així com així, tot i les temptatives dels fabricants de les cotoneries de la ciutat de Barcelona o de la vila de Sallent.

«FÀBRQUES» I «FÀBRICANTS» ABANS DEL VAPOR (1800-1840)

La filatura del cotó tenia, tant a Barcelona com a Sallent, una vida prèvia a l'arribada del vapor i de la *mule-jenny* mecanitzada i fabril, que s'havia produït de 1835 en endavant. Una vida prèvia i vigorosa, que havia començat, segons el cas, durant l'última dècada del segle XVIII o la primera del segle XIX. I una vida que s'havia caracteritzat, també a Barcelona i a Sallent, encara que amb proporcions diferents, per l'abundant proliferació de fabricants de filats —o cotoners a Sallent— formalment independents, però titulars d'un capital maquinària esquifit. Demandants, en conseqüència, d'un volum de treball també ben modest. La majoria dels noranta fabricants de filats que la Comissió de Fàbriques censà a Barcelona l'any 1829, i que per altres fonts sabem que fregaven els cent cinquanta durant els anys trenta, era titular formal de poques màquines de filar mogudes a força de braços o de sang: seixanta-quatre d'aquells noranta declararen que disposaven de menys de deu màquines (dels tipus *jenny* o berguedana i *mule-jenny* de fusta moguda parcialment per matxos), i

trenta-sis, que disposaven d'entre una i sis màquines, un equipament filador que, aleshores, es podia cobrir perfectament amb la capacitat de treball d'una família més o menys extensa entrenada en les feines cotoneres. Força més espectacular resulta el cas de Sallent, una vila de poc més de dos mil cinc-cents habitants el 1835 on el 44 % dels homes i adolescents s'empadronaren amb una ocupació relacionada amb les feines del cotó. En aquest context, noranta sallentins havien pagat contribució, el 1833-1834, per la possessió de màquines de filar: setanta-quatre dels noranta (el 82 %) havien pagat per valor de sis màquines o menys, sempre del tipus berguedana.

Convé matisar l'aparent independència empresarial d'aquests fabricants. Molts dels fabricants barcelonins exercien d'administradors, a peu de fàbrica, d'un capital manufacturer en el qual acostumaven a tenir una participació minoritària, sobretot si aquest capital era d'alguna consideració (més de mitja dotzena de màquines de les més productives entre les manuals). «Fabricants de filats», com ara un tal Isidre Cruells, en veritat soci «per quarta part» d'una filatura del carrer dels Tallers equipada amb dotze *mule-jennies* de fusta i manuals (1828), «cuyo cargo de administrador» incloïa «el ejercer de carpintero, de cerrajero, de cardero y de tornero [...] hacer los coronos de cuero, y plegar, empaquetar y enumerar los paquetes de hilo de algodón», tot això «en compañía de su numerosa familia, que toda se ocupaba en la fábrica». A Sallent, durant els anys trenta, les jerarquies empresarials eren tant o més acusades, i gairebé tots els contribuents per màquines de filar depenien comercialment i financerament d'unes poques companyies capitalistes. Companyies propietàries del cotó en floca, que es reservaven l'operació de cardar-lo (aleshores, i amb la força del Llobregat a Sallent, la fase més capital-intensiva de la fabricació), i les úniques «compradores» del fil —o teixit— que elaboraven els fabricants o cotoners domèstics. És a dir, companyies que feien filar —i teixir— el seu cotó via la subcontractació, externa i sovint a crèdit, entre aquell estol de cotoners que tenien, literalment, les màquines a casa.

La documentació notarial de l'època permet reconstruir amb detall l'existència de màquines de filar manuals, de les anomenades *berguedanes*, a molts habitatges sallentins dels anys trenta i dels primers quaranta. De «màquines de filar cotó de cent y vint puas», d'armadura de fusta i mecanisme mogut a mà, que els seus modestos propietaris —si jutgem per les escriptures patrimonials— tenien plantades a «la botiga de la seva casa del carrer del Cos», a «tota la botiga y primer pis de la Casa que tinch en lo carrer Nou», etc. També podem saber, mitjançant les fonts locals, que les llars familiars o unitats domèstiques encapçalades per homes que s'empadronaren com a cotoners o fabricants de cotó eren, al Sallent de l'any 1835, les més extenses de la vila: més de sis membres de mitjana (quan l'home de més edat tenia cinquanta anys o més), contra els cinc membres de mitjana de les llars encapçalades per artesans no tèxtils, i els 4,9 de les llars encapçalades per pagesos i sense homes relacionats amb el cotó. És a dir, eren les famílies «cotoneres» les que retenien un major

nombre d'actius (familiars) en una mateixa unitat domèstica, unitats capitanejades per homes «cotoners» (un total de cent setanta-vuit). El nom i el cognom de gairebé una tercera part (cinquanta-cinc) coincideixen exactament amb el nom i el cognom de titulars de màquines berguedanes anotats per a la contribució local durant el bienni 1833-1834. En resum: una cotoneria, la de Sallent, abans de la mecanització de la filatura, feta de tallers i contingents de treball familiars o parafamiliars, i força propensa —pel protagonisme d'una tecnologia gens capital-intensiva, cas de la berguedana— a l'aprofitament flexible, però també intensiu, de tot l'esforç o treball que podia mobilitzar per si mateixa la unitat domèstica que disposava de màquines i/o telers.

La feina específica de filar cotó amb les primeres màquines dignes de tal nom —les *jennies* i/o berguedanes— fou una feina exclusiva de dones i noies, a Barcelona i a Sallent durant el primer terç del segle XIX. Però, alhora, això no equivalgué que els homes adults resultessin un contingent de treball prescindible i marginal als tallers filadors o cotoners d'un i altre lloc. Ben al contrari. Eren homes els qui es feien càrrec de preparar el cotó, de supervisar la bona filatura, de vetllar pel capital-maquinària i de teixir el fil resultant quan es tractava de cotoners amb telers (com ara a Sallent). Homes que molt sovint tenien un interès directe i personal en els comptes del taller, o perquè n'eren els titulars formals, o perquè eren els fills o germans d'aquests. D'una trentena llarga de filatures estrictes que informaren sobre els seus contingents laborals, a Barcelona el 1828, més del 60 % declararen nòmines masculines integrades exclusivament pel mateix titular i per algun altre home que en compartia el cognom. Es tractava, doncs, d'homes que probablement tenien alguna participació patrimonial en la marxa de la filatura, però que la defensaven a peu de fàbrica, treballant-hi ells mateixos i fent-hi treballar algun fill i/o germà i, és clar, les noies —filles, germanes, externes— que feien córrer una dotació sovint modesta de berguedanes. Homes com ara un tal Jaume Mestres, «fabricant de filats» ofegat pels creditors a la Barcelona de 1836, que deia que era «un jornalero de la fàbrica que existe a mi casa», i reconeixia alhora «que tiene bajo sus órdenes a diez u doce trabajadoras, siendo él mismo quien las paga». A Sallent, amb més fabricants que declaraven menys berguedanes, aquest perfil de fabricant organitzador arran de màquina de la feina de familiars, i d'alguns externs, havia de ser la constant.

La difusió de la *mule-jenny* tota de ferro i moguda amb la força del vapor (o de l'aigua a Sallent) trasbalsà aquests paisatges de petites fàbriques de filats i de tallers cotoners d'envergadura domèstica. Els trasbalsà empresarialment i socialment, de tal manera que molts fabricants de fil barcelonins o sallentins ho deixaren de ser durant els anys que transcorregueren entre el 1835 i el 1850. Però el renovat treball filador, ara —dels anys trenta en endavant— majoritàriament masculí i assalariat fabril, no procedia del no-res. Procedia, precisament, de la filatura prevapor de les berguedanes i les botigues domiciliàries. D'una relació de cent tres homes que l'any 1854 exercien de filadors de *mule* a les fàbriques mecanitzades i verticalment integrades de Sallent, n'he pogut identificar, amb certesa, cinquanta-nou (el 57 %) en el padró

de veïns municipal elaborat el 1835. D'aquests cinquanta-nou, trenta-set residien el 1835 en unitats domèstiques encapçalades per un cotoner o titular de màquines, molt sovint el pare del futur filador fabril. En vint-i-tres casos es tractava, amb seguretat, de caps de família o d'unitat domèstica que havien contribuït fiscalment per màquines de filar el 1833-1834: vint d'aquests vint-i-tres havien pagat aleshores per la possessió de menys de set berguedanes, un arsenal filador que requeria ben poc treball extern a la família extensa.

El procés sociolaboral que portà els fills d'aquests «cotoners» o «fabricants» a ingressar a les noves fàbriques sallentines, a proletaritzar-se durant la dècada dels anys quaranta, és força clar. El canvi tecnològic, i les noves exigències empresarials que comportava, havia reforçat el rol productiu d'unes quantes companyies cotoneres locals, altament capitalitzades i disposades a la centralització fabril; i això havia deixat fora de joc, per sempre més en el cas de la filatura, l'antiga i densa xarxa sallentina de fabricants domèstics. Si al Sallent del bienni 1833-1834 s'havien comptat noranta contribuents per la propietat de màquines cotoneres (sobre un total de 2.564 habitants el 1835), a la mateixa vila, però de les noves fàbriques de riu i les noves *mules*, dels anys cinquanta, tot just set companyies cotoneres es repartien tota la fabricació de fil i de teixit (el 1861, aleshores sobre una població total de 4.900 habitants). Mentrestant, durant els anys trenta i tots els quaranta, fou constant el degoteig de cotoners locals que acudiren a cal notari per empenyorar el seu modest patrimoni a fi de fer front a «sas urgències», als seus deutes per «cotó deixat» i a altres crèdits semblants, deutes que ja no podrien satisfer com a fabricants a causa del nou ordre tecnològic i empresarial.

També el fons documental del Tribunal de Comerç de l'Audiència de Barcelona permet reconstruir nombrosos casos de fabricants de filats barcelonins que, ofegats pels deutes i per una mínima capacitat financera, feren fallida entre el 1836 i el 1850, quan el vapor i la *mule-jenny* escombraren de la ciutat la filatura de berguedanes i de les matusseres *mules* de fusta. «Fabricants de filats» com un tal Francesc d'Assís Mas, que si el 1838 era el copropietari d'una filatura molt modesta del carrer dels Tallers, el 1840 treballava, en canvi d'un salari, com a «mayordomo de la fàbrica que tiene [Pau Muntadas i Germans] en la calle de la Reyna Amalia». Una fàbrica de filats que, aleshores, instal·lava la seva primera màquina de vapor, i una nissaga empresarial —la dels germans Muntadas— que clouria la dècada dels quaranta al capdavant de totes les del cotó català. O la trajectòria d'un tal Procopi Llubí, fabricant titular de set màquines manuals i de fusta a la Barcelona de 1829 i, ell o el seu fill, assalariat a la filatura mecanitzada que la societat Herp, Peix i Vilaseca plantà al terme del Papiol el 1835.

Les dimensions de la ciutat de Barcelona i de la seva cotoneria a mitjan segle XIX i l'absència de fonts censals fan impossible una reconstrucció de les genealogies sociolaborals dels primers filadors de *mule* de la capital, de l'estil de la que he pogut fer a Sallent. Però algunes informacions, quantitatives i qualitatives, confirmen la

imatge d'una transferència significativa vers la feina assalariada a peu de *mule*, també a Barcelona, d'homes que s'havien foguejat en els tallers parafamiliars de la cotoneria prevapor i que havien conegut les funcions organitzatives que hi exercien els seus pares o germans. Dels cent vint-i-dos homes que en casar-se o registrar el naixement d'un fill a Barcelona, entre el 1842 i el 1845, declararen l'ocupació de filador, noranta-un (el 75 %) havien nascut en municipis catalans que abans de 1840 coneixien a bastament la filatura de berguedanes. Alhora, tant a Barcelona com a Sallent, la irrupció de la *mule* de vapor havia comportat una forta batzegada per a la nombrosíssima nòmina de fabricants de filats i havia posat a disposició de les noves companyies un estol d'homes joves que sabien alguna cosa del procés filador i que, a més, cercaven un salari. Dels cent quaranta-cinc fabricants de filats que he localitzat a Barcelona durant el bienni 1838-1839, només el 32 % figurarien entre les raons socials que filaven cotó a la ciutat l'any 1850, quan es va haver consumat la transformació tecnològica i empresarial (contra la major continuïtat entre les nòmines de fabricants de 1829 i de 1838-1839, que havia estat del 60 %).

Cal afirmar, doncs, que l'existència d'una xarxa extensa de fabricants més o menys domèstics, a la cotoneria de Barcelona o a la de Sallent durant el primer terç del segle XIX, influí decisivament en el perfil futur, laboral i fabril d'ambdues filatures. La subcontractació interna del treball de filar a peu de *mule* suposà, en més d'un sentit, la continuïtat a la fàbrica mecanitzada de les cultures laborals i organitzatives que havien impregnat la filatura de les fàbriques quasi domiciliàries i de les berguedanes feinejades per dones i tutelades pels seus pares o parents. Aquesta continuïtat podia convenir, almenys a curt termini, als nous fabricants o companyies fabrils, perquè externalitzava algunes despeses inevitables —com ara el reclutament i la formació dels que amb els anys esdevindrien filadors fabrils— i perquè estalviava a l'empresa l'assaig de sistemes de treball sense tradició a la filatura local. Però em sembla indiscutible que la subcontractació interna masculina també naixia de la pressió social que generava aquell univers de famílies i nissagues cotoneres, de modestíssims fabricants desnonats o gairebé, just quan el vapor i la *mule-jenny* començaven a desballestar-lo. Certament, la *mule-jenny* de vapor agraïa determinats atributs masculins, com ara la força física. Però la força comunitària, vilatana o ciutadana, dels centenars d'homes amenaçats per la reconversió de la filatura i de tota la cotoneria —força molt perceptible, per exemple, al Sallent de la primera carlinada (1833-1840) i de la Guerra dels Matiners (1847-1849)— havia de pesar tant o més, als ulls dels capitalistes de les noves filatures, a l'hora de decidir qui hauria de governar les noves màquines i en quines condicions ho hauria de fer.

Les *jennies* i les berguedanes també filaren cotó a la Catalunya del sud, a la ciutat de Reus i al seu *binterland* extens. Des de l'última dècada del segle XVIII, i durant les primeres del XIX, la filatura de les màquines pioneres de fusta mogudes a mà s'estengué al voltant de Reus, a demanda dels fabricants de teixits d'aquesta població, segons un model que ja havia assajat a la regió la Reial Companyia de Filats de Cotó.

Però les *jennies* i després les berguedanes no s'hi estengueren mitjançant tallers familiars o fàbriques que eren rebotigues, com a Sallent o, sovint, al Raval barceloní. Ho feren, més aviat, via fàbriques que, aquestes sí, presagiaven les que vindrien amb el vapor i la *mule-jenny*. Fàbriques que ja concentraven contingents abundants de treball i arsenals de capital-maquinària notables (tot i la modèstia capitalista de la *jenny* i la berguedana). Fàbriques com ara la que el comerciant barceloní Josep Rovira tenia plantada a l'Espluga de Francolí (Conca de Barberà) el 1804, equipada amb cinquanta-quatre *jennies* i les cardes corresponents, i a la qual, en paraules de l'encarregat, «no deixa de haveri [almenys] 103 Minyonas empleadas». O també a l'Espluga de Francolí, poc abans de la Guerra del Francès, la filatura de Casa Cordomí, que concentrava en un mateix espai físic vint-i-quatre *jennies*. O la fàbrica que Camplà, Macias i Companyia féu córrer a Reus d'ençà el 1819, i que el 1822 disposava de trenta-sis «màquines de filar de 120 fusos» (és a dir, berguedanes) i del mateix nombre de «cardas novas» també de fusta i a mà. Una fàbrica, la de Camplà, Macias i Companyia, que semblava allargar un aspecte fundacional de la filatura reusenca, ja que el 1802 s'havien comptat a la ciutat «300 máquines de hilar» [*jennies*] entre «6 casas que las dirigen y mantienen de su cuenta».

Les causes d'aquesta hegemonia genuïnament fabril de primera hora, abans del vapor i la *mule*, tenen menys interès, aquí, que les seves conseqüències. La principal fou l'arrelament, a la filatura meridional, del sistema fabril feminitzat i directament supervisat per la companyia capitalista, i això amb força anterioritat a la irrupció del vapor. Un sistema que centralitzava abundant treball femení via la salarització formal —més que no pas les relacions i servituds familiars— i el control immediat per part de la companyia o empresa de totes les fases del procés-treball filador. Quan les *mule-jennies* i aviat les selfactines reemplaçaren les berguedanes a la filatura de Reus i comarca, durant els anys quaranta i cinquanta, les dones joves continuaren filant a la fàbrica com ho havien fet les seves antecessores del primer quart de segle. Continuaren filant sota la supervisió directa d'un cos reduït d'homes, encarregats assalariats a jornal. Continuaren ingressant salaris molt inferiors als dels homes del tèxtil local (cas dels teixidors de vels o a mà), segons carreres laborals a la fàbrica tan breus —gairebé mai més enllà del matrimoni— com les de les seves predecessores de principi de segle. I, tant o més important, continuaren defensant la seva feina a peu de màquina, o un balanç determinat entre esforç i ingrés salarial, sobretot acudint o esgrimint les alternatives laborals femenines a la fàbrica, talment com havien fet les filadores de les fàbriques de la Conca de Barberà pels volts de 1800. És a dir, acostumades a haver de fer de la fàbrica i la filatura una sortida material entre d'altres —cas del servei domèstic, de les feines estacionals pageses en una agricultura vitivinícola, del casament a ciutat...—, i no la més atractiva a llarg termini, moltes d'aquestes noies entraven i sortien de la fàbrica segons quines fos, conjunturalment, les alternatives ocupacionals i matrimonials. Aquest mecanisme de *defensa obrera* depenia en bona manera de les conveniències de les famí-

lies pageses i treballadores —projectades sobre les filles solteres—, i de la major o menor vitalitat del mercat de treball comarcal en la seva franja de feines retribuïdes a les dones. Indiscutiblement, depenia menys de l'acció col·lectiva de les noies quan s'estaven a la fàbrica i, alhora, tampoc no la potenciava. L'absència de la subcontractació interna i del sindicalisme formal a les filatures mecanitzades de Reus tindria molt a veure amb la persistència d'aquesta cultura del treball filador: cultura de la feminització a conveniència d'empresa i família patriarcal, de la subordinació de les filadores dins i fora de la fàbrica, de la flexibilitat ocupacional com a fugacitat fabril i feblesa obrera.

CANVI TECNOLÒGIC I INTRANSIGÈNCIA POLÍTICA: L'AFEBLIMENT DEL FILADOR (1856-1870)

La continuïtat del treball masculí i de la subcontractació interna esdevingué una qüestió gens menor en la política de les relacions laborals i de l'ordre públic a la Catalunya cotonera de mitjan segle XIX. Esdevingué un tema central durant els primers mesos del Bienni Progressista (1854-1856), arran de l'anomenat *conflicte de les selfactines*, el conegut episodi atiat per l'atac luddita que l'estiu de 1854 havia destruït les primeres màquines selfactines plantades a la cotoneria barcelonina. Un episodi sovint mal interpretat, perquè no presagiava una creixent força fabril i sindical dels filadors de *mule*, a Barcelona o a Sallent. Anticipava, ben al contrari, les progressives dificultats d'aquests filadors, dins i fora de la fàbrica, per impedir que les noves *mules* —les selfactines—, menys complexes de governar que les *mule-jennies* i per això menys propiciatòries del treball en equip, fossin aprofitades pels nous fabricants per erosionar la seva centralitat laboral i salarial. És a dir, que els fabricants aprofitessin el canvi tecnològic per desmuntar la subcontractació interna i la reemplaçessin per un règim laboral força més dirigit pel capital, de l'estil del que regia a la filatura de Reus i comarca des de principi de segle. Un nou règim laboral que tendia a associar-se amb la feminització del treball a peu de *mule*, i amb la reducció del diferencial salarial i organitzatiu que fins aleshores distingia la posició fabril de molts filadors catalans. I un nou règim laboral que, de 1856 en endavant, disposà del vent a favor de la restauració moderada i del retorn a les polítiques policíiques a propòsit de la qüestió obrera. La vaga que esclatà a Barcelona l'estiu de 1869, la primera de la represa sindical després de la Revolució de Setembre de 1868, il·lustra bé el que els filadors de cotó van perdre durant la llarga dècada de 1856-1868, quan es combinaren el canvi tècnic, l'ofensiva patronal contra certes cultures del treball fabril i la intransigència política de les noves autoritats respecte de les pràctiques sindicals.

La vaga cotonera de l'any 1869, que paralizà la primera indústria de la capital durant dos mesos llargs, fou alguna cosa més que un pols entre treballadors i empresaris a propòsit del preu del treball i de la legitimitat de les associacions obreres per negociar col·lectivament amb els fabricants. Fou, en paraules dels fabricants, «una disputa sobre la organització interior de cada fàbrica». O, segons les queixes d'ells mateixos, una temptativa dels filadors per fer del renaixement sindical d'ales-

hores un mecanisme d'intervenció obrera en l'organització sencera del treball fabril. I això de tal manera que allò que les destreses tècniques i la subcontractació interna havien atorgat al primer filador de *mule-jenny* (un notable control del mateix mercat de treball, de la promoció fabril fins a la condició de filador, de les feines que feia o no feia a peu de màquina, de la correlació entre el seu esforç i el seu ingrés salarial...) fos, el 1869, conservat o restituit per la força col·lectiva, més enllà de la fàbrica, dels filadors que ja ho eren de selfactina. Perquè, escrivien els fabricants, els vaguistes pretenien també «fijar el número de operarios que debe tener cada máquina de hilar», «intervenir en la admisión de operarios y en la admisión de mayor-domos», tot plegat seguint el model organitzatiu «de una fábrica de Gracia que marcha con *mule-jennys* convertidas en *selfactings*». És a dir, que l'antiga filatura de *mule-jennies* simbolitzava tota una cultura del treball fabril, essencialment masculina i vinculada a la imatge del filador com a organitzador i gestor de més treball a peu de màquina, que sense discussió havia perdut terreny durant els últims deu o quinze anys. Una transformació que també per als majors fabricants de fil resultava molt més crucial, i innegociable, que l'estricta qüestió de la tarifa salarial. No en va deien que no acceptarien, com així seria, «ninguna intervención de parte de los obreros en el personal y organización de los establecimientos».